

HET VERHAAL VAN ANTWERPEN

Leesexemplaar

Bart De Wever

Het verhaal van

Ant
wer
pen

Johan Vermant

P E L C K M A N S

INHOUD

7	Inleiding
13	De lichtjes van de Schelde
27	De geboorte van een stad
41	Ellebogenwerk
57	Een burgemeester is niet genoeg
75	Recht onder de blauwe hemel
97	Schand(elijke) straffen
117	Zielenheil of ziekenzorg
129	Helpende handen
143	Vuile en besmette stad
161	Een leidingsweg
179	Kleine kermis
193	Het witte goud
205	Iedereen vrij?
221	Verdacht vastgoed
233	Bierstad
245	Vrijgevochten vrouwen
259	Gretige lezers
279	De wieg van het kapitalisme
295	Verderfelijke gedachten

321	In vuur en vlam
351	Stad van god
373	Van neergang tot omwenteling
389	Tijd van revoluties
413	Weg met de kasteelen
449	Het zwarte goud
461	De kunstentempel
479	De spookkathedraal
495	Veelbesproken standbeelden
511	Polariserende pers
525	Vlaamse stad
559	Het mystieke huwelijk
579	Stad op beide oevers
601	Terugkijken naar de toekomst
609	Bibliografie

INLEIDING

‘De Antwerpenaar heeft een heel slechte reputatie. Daar is maar één middel tegen en dat is doen wat de Israëlieten doen: moppen tappen over zichzelf. Hetgeen de Antwerpenaar zo karakterizeert, is niet het feit of het een geboren en getogen Antwerpenaar is ofwel een ingewekene, die zich heeft aangepast. Nee. De Antwerpenaar leeft in een havenstad, en Octave Mirbeau heeft eens geschreven: “In de havens, daar zijn de mensen anders.” Ze zijn gewoon in omgang te verkeren met mensen van allerlei soort, van allerlei kleur, van allerlei geloof, van allerlei cultuur, en dat maakt de Antwerpenaar ook mild.’

Uit een interview met Antwerps hoofdbibliothecaris
Lode Baekelmans door Joos Florquin voor de BRT in 1966

Beste lezer,

De reputatie van de Antwerpenaar is in de rest van Vlaanderen wellicht nog niet zo fel gebeterd ten opzichte van de tijd van Lode Baekelmans. Nochtans heeft de stedelijke identiteit een bijzonder glorieus verleden in onze streken. Eerst de Vlaamse en later ook de Brabantse steden vormden het hart van onze welvaart en vooruitgang. Maar de jongste twee eeuwen is deze stedelijke identiteit onder druk komen te staan. Hogere overheden moedigden een suburbane realiteit en mentaliteit actief aan. Dat laat zijn sporen na. De term 'verkaelingsvlaanderen' hebben we minder te danken aan de baksteen in onze volksmaag dan aan een hardnekkig antistedelijk beleid.

De grote stad wordt nog steeds eerder als een functie behandeld dan als een plek waar men graag wil wonen en een gezin wil grootbrengen. Hedendaagse metropolen als Brussel en Antwerpen worden vlot geassocieerd met grootstedelijke problemen en met vervreemding. De trotse Sinjoor werd en wordt in dit land zonder verpinken afgedaan als een arrogante budgettaire slokop die beter wat minder hoog van de Onze-Lieve-Vrouwetoren zou blazen.

Ik geloof nochtans dat de toekomst van de mensheid vooral in de grote steden ligt. De textuur van de geglobaliseerde wereldeconomie wordt nu al bepaald door de internationale metropolen van de wereld. En ook de steeds dringender noodzaak om onze ecologische voetafdruk te verkleinen zal steeds meer gaan gelden als een richtingwijzer naar de (groot)steden.

Om het geloof in de stad kracht bij te zetten, schrijven veel burgemeesters een ronkende toekomstvisie uit voor hun stad. Het levert boeken op die allemaal lezen als variaties op dezelfde thema's: de stad als motor van welvaart, duurzaamheid, weerbaarheid, klimaatoplossingen, inclusieve identiteit, innovatie en alles wat morgen 'smart' zal

worden door digitalisering. Ook voor Antwerpen hebben we een hip klinkende versie van dat narratief. Als burgemeester ga ik er regelmatig mee op pad in binnen- en buitenland.

Maar bij elke speech en op ieder congres stel ik hetzelfde vast. Zo gauw ik loskom van de voorbereide tekst en duiding geef over hoe het hedendaagse Antwerpen de vrucht is van beslissingen en gebeurtenissen uit het verleden, veranderen de toehoorders van beate luisteraars in aandachtige toehoorders. Naderhand spreken ze me steevast aan over dat deel van de speech, en met name over de historische (on)herkenbaarheid in vergelijking met de eigen stad.

De toekomst laat zich moeilijk voorspellen, want het aantal variabelen en onbekenden is nu eenmaal oneindig groot. De technologische context waarin we leven verandert bovendien sinds de industriële revolutie in een steeds hoger tempo. Daardoor is het zelfs moeilijk om op relatief korte termijn vooruit te blikken op de uitkomst van het menselijk handelen. Maar dat menselijk handelen zelf is daarentegen wel bijzonder robuust doorheen de tijd. Fundamenteel verandert er weinig in ons streven naar liefdevolle relaties, groepsvorming, welvaartscreatie en het verwerven van macht.

De beste blik op de toekomst onthult zich derhalve in de achteruitkijkspiegel. *'Historia docet'*, de geschiedenis als leermeester: het spoorde de Romeinen al aan om vooruit te kijken door met de rug naar de toekomst te gaan staan en goed in de andere richting te turen. Want de geschiedenis herhaalt zich niet, maar de mens doet het voortdurend. Zijn gedrag in het verleden doorgronden, is de sleutel om te begrijpen hoe hij zich vandaag gedraagt en morgen zal gedragen.

De Engelse schrijver L.P. Hartley schreef dat het verleden veel weg heeft van een vreemd land waarin mensen anders leven. Het is een treffende vergelijking. Het bezoeken en doorgronden van een vreemd land leert meestal dat de mensen er in wezen niet zoveel verschillen van onszelf. Gewoonten die erg exotisch, onbegrijpelijk of zelfs afstotelijk leken, leren we in hun context anders ervaren. Dat scheidt begrip, empathie en zelfs (h)erkenning.

Postmoderne historici en opiniemakers hebben de jongste decennia echter hun best gedaan om de reis naar het vreemde land dat ons verleden is, te herleiden tot een afdaling in de negen cirkels van de hel. Onze voorouders leren we vooral nog kennen als totalitair, imperialistisch, koloniaal uitbuitend, slavendrijvend, racistisch, seksistisch en intolerant ten aanzien van iedereen die niet voldeed aan de door hen gestelde normen. Van het verleden moeten we kennelijk weinig overhouden, behalve schaamte.

Met *Het verhaal van Antwerpen* wil ik u meenemen op een andere reis naar het verleden van de Koekenstad. In 33 hoofdstukken open ik evenveel vensters waardoor we kunnen kijken naar hoe de vroegere Sinjoren omgingen met de uitdagingen en opportuniteiten van hun tijd. Alle keuzes die ze maakten, klein en groot, leidden tot het Antwerpen van vandaag. Door grondiger kennis met hen te maken, zullen we die keuzes beter begrijpen. En zullen we hopelijk gewapend zijn om met meer kennis en empathie de keuzes te maken die het Antwerpen van morgen zullen bepalen.

Dit boek vertelt zeker niet de volledige geschiedenis van Antwerpen. Met veel pijn in het hart moesten we ons beperken tot een aantal thema's die samen representatief zijn voor het verhaal van Antwerpen door de eeuwen heen. We kozen daarbij soms doelbewust om vraagstellingen uit te werken die in ons hedendaags perspectief aan belang hebben toegekomen, zoals de omgang met slavernij. Voor het bronnenmateriaal doken we onder in de kleine bibliotheek die anderen al hebben volgeschreven over Antwerpen. We vulden dit aan met eigen research, waarbij vooral krantenarchieven een goudmijn bleken om de tijdgeest goed te duiden. De behandelde periode sloten we symbolisch af in 1923, met name met de aanhechting van Antwerpen Linkeroever bij de stad. Alles jonger dan een eeuw behoort immers nog tot de levende geschiedenis.

Dat ik de bovenstaande paragraaf in het meervoud schreef, komt door mijn researcher en coauteur Johan Vermant. Hij was de sherpa die de

zwaarste lasten van dit boekproject tot aan de meet heeft gedragen. Zonder hem lag dit boek er niet, of zou het minstens veel langer op zich hebben laten wachten. Johan is daarom de eerste die ik hier wil bedanken.

Mijn erkentelijkheid gaat verder uit naar de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en het Stadsarchief, zonder twijfel twee van de beste wetenschappelijke instellingen van het archief- en bibliotheekwezen in de Lage Landen. Ik dank alle specialisten en auteurs die al zoveel kennis over Antwerpen in kaart brachten, en in het bijzonder degenen onder hen die bereid waren om hoofdstukken van dit boek te reviseren. Tot slot dank ik de vele Antwerpenaren die als stadsgids of gepassioneerde bewoner allerlei verhalen en waarnemingen over de stad verzamelen, zeker als ze die bereidwillig met ons wilden delen.

Ik wens u van harte veel leesplezier toe.

Bart De Wever

**DE LICHTJES
VAN DE
SCHELDE**

*Antwerpen dankt de Schelde aan God,
en al de rest aan de Schelde.*

Antwerps gezegde

In de schaduw van de reus

In 57 voor Christus viel Gaius Julius Caesar het noorden van Gallië binnen. In onze streken leefden toen enkele stammen die hij aanduidde als de *Belgae*. Hoe zij zichzelf zagen, blijft een vraagteken. Ze woonden in een gebied met zowel Keltische als Germaanse invloeden. En ze waren niet echt opgezet met de komst van de Romeinse generaal. De *Belgae* verzamelden een legermacht, maar ze waren niet opgewassen tegen de Romeinse legioenen. De troepen van Caesar versloegen hen aan de Noord-Franse rivier Aisne. De meeste stammen onderwierpen zich, maar de Nerviërs weigerden zich bij de Romeinse overheersing neer te leggen. Ze heersten over de streek tussen de Schelde en de Samber, en hun invloedssfeer reikte tot in Antwerpen. Samen met enkele kleinere bondgenoten zette de Nervische krijgsheer Boduognatus de strijd verder. Hij kon de legioenen van Caesar bijna bedwingen in de buurt van de Selle, een zijrivier van de Schelde. Maar ook Boduognatus moest uiteindelijk het onderspit delven tegen de Romeinse almacht.

Caesar toonde zich vergevingsgezind. In ruil voor het erkennen van de Romeinse overheersing mochten de Nerviërs verder in vrede leven, maar de rust was van korte duur. Drie jaar later kwamen de Eburonen onder de koningen Ambiorix en Catuvolcus in opstand. Zij waren burens van de Nerviërs en leefden tussen de Maas en de Rijn, het huidige Limburg. Caesar smoorde het verzet in de kiem. Catuvolcus pleegde zelfmoord. Ambiorix wist te ontsnappen. Hun volk moest een moordende plundertocht van de Romeinse overwinnaars ondergaan. Wie in opstand was gekomen, werd terechtgesteld. Vrouwen en kinderen werden tot slavernij gedwongen. De nieuwe heersers namen het gebied definitief op in het enorme Romeinse Rijk. Caesar liet ons zijn getuigenis na in het boek *De Bello Gallico*.¹

¹ 'Over de Gallische Oorlog'.

Vijftienhonderd jaar later bracht een Antwerpse drukker, Roland Van den Dorpe, het verhaal uit van de soldaat Silvius Brabo, een verwant van Caesar.² Zijn werk gaf hij in alle Antwerpse bescheidenheid de naam *Alder Excellenste Cronyke van Brabant*. Roland vertelde in zijn allerbeste kroniek hoe de Romeinse generaal zijn familielid Brabo tot koning van Keulen benoemde. Caesar had een vertrouwen nodig in deze belangrijke grensstad van het Romeinse Rijk. En Brabo kreeg in de tempel van de oorlogsgod Mars in Leuven nog een geschenk. Hij ontving van drie gezanten van Caesar de heerschappij over een gebied dat hij zijn eigen naam zou geven: Brabant. De gezanten vroegen hem wel om Caesar te steunen bij zijn volgende oorlog tegen de Britten. Brabo ging daarop samen met hen op pad naar Gent, waar Caesar verbleef.

Onderweg kwamen de Romeinen langs ‘een lant dat al vol riets stont’. Terwijl ze met hun paarden tussen al dat riet reden, vertelde een van de gezanten aan Brabo dat ze zich bevonden bij ‘een riviere die de Schelde heet’. Op de plaats waar ze de Schelde konden oversteken, woonde ‘een ruese op eenen torre’. Brabo kreeg te horen dat iedereen tol moest betalen aan de reus. Elke voorbijganger ‘most dair sijn hant te tolle laten oft tegens den ruese vechten’. De kloeke Romeinse soldaat liet dat uiteraard niet zomaar toe. Hij daagde de reus uit tot een gevecht. De reus was sterk, maar ‘ten lesten wert hi verwonnen ende Brabon sloech hem sijn rechter hant af ende daer na sijn hoofd, ende hi nam des ruesen hant ende werpse omtrent der halver Schelden. Ende also verre als Brabon die hant werp so verre behoort de scelde aen Brabant, ende van dien hant werpe heeft Antwerpen noch den name behouden.’ Brabo en zijn metgezellen konden ongestoord verder reizen. Caesar was zo onder de indruk van Brabo’s verhaal dat hij hem vergezelde naar de toren van de gedode reus. De omgeving beviel de Romeinse veldheer zo goed dat hij er een stad stichtte, ‘hetende Hantwerpen’. Als beloning maakte hij Brabo ‘marc-

² Brabo zelf zou een stamboom tot in het oude Troje hebben gehad.

graef des heilichs rijcx'. Antwerpen kreeg van Caesar 'schone rechten ende privilegien'. Eind goed al goed.

Voor veel lezers van de *Alder Excellenste Cronyke* van Roland Van den Dorpe was Brabo een mens van vlees en bloed. Iemand over wie veel verschillende verhalen de ronde deden, maar die echt bestaan moest hebben. De avonturen van Brabo verschenen in tal van boeken en gedichten. De reus heette soms Druon, dan weer Antigoon. In sommige versies vroeg hij reizigers zonder meer hun rechterhand als tol, in andere eiste hij die enkel als ze weigerden de helft van hun goederen af te staan. Brabo leefde dan ook lang geleden. De details van zijn verhaal mochten dus met een korrel zout genomen worden. Maar uit alle verhalen bleek dat de Antwerpenaren het aan een Romeinse soldaat te danken hadden dat de reus verslagen werd en zij in alle vrede konden leven. Brabo was de stichter van hun stad. De overgebleven beenderen van de reus Druon Antigoon lagen trots uitgesteld in het Stadhuis.³ Ze waren gevonden in de buurt van de Antwerpse burcht rond het jaar 1500. In 1521 kon de Duitse schilder Albrecht Dürer ze bewonderen. In zijn dagboek schreef hij over een heupbeen en het schouderblad van de 'grossen rise' die 'zu Antorff geregirt hat'.⁴

De botten bleken na wetenschappelijk onderzoek inderdaad van een reus. Maar wel een reus van de zee: een walvis. Van den Dorpes boek over de stichting van Brabant en de afgehakte hand van de reus was uiteraard fictie. Het verhaal van Brabo was een sage, een verhaal over een verbeelde volksheld.⁵ Maar het Braboverhaal was voor de gewone Antwerpenaar uit de vijftiende of zestiende eeuw even tastbaar als de waargebeurde inval van Caesar in onze streken. Doordat Brabo een verwant van Caesar was, had Antwerpen bovendien een band met een van de grootste Romeinen. Brabo werd vereerd. Het oude Romeinse S.P.Q.R., *senatus populusque Romanus*, kreeg een Ant-

³ Vandaag maken ze deel uit van de collectie van het MAS.

⁴ De grote reus die over Antwerpen had geregeerd.

⁵ Brabo had zijn naam ook niet aan Brabant gegeven. Die is afkomstig van 'braecbant'. Vrij vertaald: moerasland.

werpse variant in S.P.Q.A., *senatus populusque Antverpiensis*.⁶ Die afkorting brachten de Antwerpenaren aan op talloze gebouwen en monumenten. De beeltenis van Brabo verscheen overal in de stad, zoals in een nis op het Stadhuis en boven op de waterput van Quinten Matsijs.⁷ En in de negentiende eeuw, toen iedereen goed wist dat Brabo niet echt had bestaan, kreeg hij een standbeeld op de meest voorname plaats in Antwerpen: de Grote Markt. Het was Brabo, de Romeinse soldaat, die door de eeuwen de grootste Antwerpenaar was. Geen held ‘van eigen bodem’, zoals in Tongeren, waar de Ebuuroonse koning Ambiorix in brons werd vereeuwigd. Het is echter niet zo dat er in Antwerpen geen poging is gedaan om het Keltische en Germaanse verleden te eren. De Nerviër Boduognatus kreeg in 1861 namelijk een standbeeld in Antwerpen. Er werd een straat naar zijn stam vernoemd. Die ligt er nog steeds, maar Boduognatus zelf verdween in de jaren 1950 verkommerd in de stadsmagazijnen. In Antwerpen was geen plaats voor twee volkshelden. Brabo won het pleit. De Romeinse tirannendoder haalde het van de Keltische verzetsheld.

Veel steden zijn trots op hun – al dan niet verzonnen – Romeinse wortels. Gent pronkte in de vroegmoderne tijd nog met Gaius Julius Caesar als zijn stichter. In de woorden van onze Antwerpse drukker Roland Van de Dorpe stichtte Caesar ‘een stadt die hi na sinen name dede heten Gand want hi heet Gaius Julius’.⁸ Maar in 1863 werd Jacob van Artevelde op een voetstuk gehesen. Een opstandeling haalde het van de Romeinse veldheer en werd de Gentse volksheld. Elders leeft het Romeinse verleden wel verder. In Nijmegen staat een standbeeld voor keizer Trajanus. In Keulen prijkt de Romeinse generaal Marcus Vipsanius Agrippa nog steeds op het *Rathaus*. Antwerpen is dus zeker geen uitzondering. Maar ze is wel de enige stad in onze streken die

⁶ ‘De senaat (of de raad) en het volk van Rome (of Antwerpen).’

⁷ Die stond omstreeks 1490 voor het oude, gotische Stadhuis dat later afgebroken werd. In de zestiende eeuw werd de zogenaamde *putkevie* naar zijn huidige plaats voor de Kathedraal verhuisd.

⁸ De naam Gent komt echter niet van Gaius, maar van het gelatiniseerde Keltisch *Ganda*. Dat betekent ‘monding’ en verwijst naar de locatie van de stad aan de monding van de Leie in de Schelde.

haar ontstaan toedicht aan de sage van een Romeinse volksheld die nooit heeft bestaan en die zelfs familie was van de Romeinse veroveraar die broedervolkeren als de Eburonen genadeloos liet plunderen en uitmoorden. Waarom was dat voor de Antwerpenaren zo belangrijk? Dat heeft alles te maken met de ongeziene groei die Antwerpen meemaakte in de tweede helft van de vijftiende eeuw, en zeker tijdens de Gouden Eeuw die erop volgde.

De aftakking van de zijweg

In die tijd bulkte de Scheldestad van de rijkdommen uit heel de wereld. Antwerpen groeide gestaag tot een metropool van meer dan honderduizend inwoners. De stad was in het midden van de zestiende eeuw de grootste stad boven de Alpen, na Parijs. Ze wemelde van humanisten en diplomaten, van handelaars en kunstenaars. De Antwerpenaren konden zich dan ook niet inbeelden dat daar geen befaamd verleden aan voorafging. Al in de dertiende eeuw waren de eerste verhalen over een Romeinse held verschenen. Gaandeweg kreeg het verhaal vorm. Brabo had een reuzentiran verslagen, Brabant gesticht en Antwerpen zijn eerste vrijheden gegeven. Het Romeinse Rijk was het machtigste dat in de antieke oudheid had bestaan. En de renaissance, de culturele beweging die tijdens het hoogtepunt van de Antwerpse macht rijkelijk bloeide, had een obsessie met de oudheid. De kans dat Antwerpen een rechtstreekse band met Rome had, was dus veel te verleidelijk om te laten liggen.

Alles wees er ook op dat Antwerpen een voornamelijk Romeinse stad was geweest. In de vroege zeventiende eeuw verwezen geschiedschrijvers zoals Jan-Baptist Gramaye en Antonius Sanderus naar interessante archiefbronnen en prachtige archeologische vondsten om een roemrijke Romeinse voorgeschiedenis te vertellen. Antwerpen zou ooit een groot fort, een *castrum*, en een aanpalende handelsstad hebben gehad. Die riedel vond gretig gehoor tot ver in de negentiende eeuw. Alleen viel het verhaal bij modern wetenschappelijk onderzoek

in duigen. De archiefbronnen waren toevallig verloren gegaan. De archeologische vondsten bleken rechtstreeks uit Italië te komen of van een latere periode te dateren. Het roemrijke Romeinse verleden van Antwerpen werd verbannen naar de wereld van verzinsels en vervalsingen. De Antwerpse geschiedschrijver en kanunnik Floris Prims stelde in de eerste helft van de twintigste eeuw dat Antwerpen geen Romeinse stad was. Maar dat was toch niet heel het verhaal. Archeologen haalden sindsdien best wat Romeinse vondsten boven. Dat zou reden genoeg zijn om schoppen en troffels boven te halen in de zoektocht naar meer. Er is echter een klein probleem. Antwerpen bestaat namelijk nog.

Anders dan antieke sites zoals de verdwenen stad Italica in Spanje of de muur van Hadrianus in Engeland beperkt een levende stad het werk van elke archeoloog. Uit het handvol grootschalige opgravingen dat sinds de jaren 1950 plaatsvond, blijkt evenwel dat Antwerpen wel degelijk een Romeins verleden had. De schattenkast van de Antwerpse archeologen groeit beetje bij beetje aan met scherven, munten, graven, schoenen en spelden. Die tonen dat er toch licht brandde aan de Schelde. De meeste vondsten wijzen op een bloeiperiode tussen de tweede en derde eeuw. Naar de Scheldebocht liep mogelijk een zijweg van een belangrijke verkeersader voor de bevoorrading van de Romeinse grensforten, de *limes*. Die weg liep van Boulogne-sur-Mer (*Gesoriacum*) en de Nervische hoofdplaats Bavay (*Bagacum*) in Noord-Frankrijk naar de grensstad Keulen (*Colonia Agrippina*). Onderweg deed deze zogenaamde 'heerbaan', ook aangeduid als de *Via Belgica*, de stad Tongeren (*Atuatuca Tungrorum*) aan. Op verschillende plaatsen waren er secundaire wegen. Zo ook in het Vlaams-Brabantse Elewijt, waar een noordelijke zijweg richting Rumst en Kontich liep. In beide gemeenten zijn uitvoerige bewijzen van Gallo-Romeinse resten gevonden. Rumst was mogelijk zelfs een vlootbasis ten tijde van de Chauken, een Germaans zeevolk dat onze streken in de jaren 170 plunderde.

Het is niet ondenkbaar dat er in die periode ook in Antwerpen militaire activiteit was, bijvoorbeeld van hulptroepen, de *auxilia*, die de bevoorrading van het grensgebied veilig moesten stellen en de Schelde bewaakten. Zo'n eenheid, enkele honderden soldaten sterk,

verhuisde geregeld. Het is daarom niet vreemd dat er maar weinig resten van overblijven. Als er ooit Romeinse hulptroepen in Antwerpen gelegerd waren, zou dat betekenen dat de stad dan wel geen *castrum* had, een volwaardig legerfort, maar wel een *castellum*, een kleine basis. In de tweede en derde eeuw ontwikkelde zich in Antwerpen dus wellicht een levendige Gallo-Romeinse nederzetting aan een zijweg van een belangrijke 'heerbaan'. Vanaf het midden van de derde eeuw kreeg de Rijn grens van het Romeinse Rijk te maken met herhaalde invallen van Germaanse stammen. Er zijn geen sporen van vernieling in de nederzetting die zich aan de Scheldebocht had ontwikkeld. Mogelijk trokken de bewoners weg naar veiliger oorden. Het kan ook zijn dat de hechte, kleine gemeenschap plaatsmaakte voor enkele boerderijen die her en der verspreid lagen. Maar de geschiedenis trekt jammer genoeg een mistscherf op. In de loop van de vierde eeuw bezetten de Salische Franken geleidelijk aan onze streken. In 406 trokken de laatste Romeinse troepen zich terug en hield hun gezag in de Lage Landen op te bestaan. De Antwerpse gemeenschap verdween in de nevelen van de tijd.

Dat verhaal is niet genoeg voor een roemrijk Romeins verleden, maar het verbindt Antwerpen wel met het machtigste rijk dat Europa in de klassieke oudheid kende. Antwerpen koos tijdens zijn Gouden Eeuw dan ook bewust geen volkshelden tégen de nieuwe overheersers zoals Ambiorix of Boduognatus, maar de legionair Silvius Brabo. Zo werden de Romeinen bevrijders en tirannendoders. En Antwerpen een soort Nieuw Rome. Brabo zette er echter nooit een voet aan wal. En er leefde al zeker geen reus in een sterke burcht die voorbij reizende handelaars lastigviel. Er waren weinig redenen om aan de Scheldebocht een burcht te bouwen, laat staan dat er een rijke handelsader langs de rivier liep. Antwerpen moest nog enkele eeuwen wachten op zijn doorbraak. Die had alles te maken met een Duitse keizer. En met de Schelde. Want de *schitterende* stroom,⁹ waarnaar de naam verwijst,

⁹ De Romeinse naam *Scaldis* heeft Keltische wortels. Het woord Schelde is verwant aan het Nederlandse 'helder'.

was in de Romeinse tijd nog een bescheiden rivier. Maar daar zou verandering in komen.

Groeien met de schitterende stroom

Wie een blik op de kaart van de Lage Landen werpt, begrijpt waarom Antwerpen een wereldhaven heeft. De ligging aan de Schelde zorgt ervoor dat de grootste oceaanvaarders 80 kilometer landinwaarts kunnen aanmeren in een zeehaven. Als ze verder zouden kunnen varen, was een stad als Dendermonde misschien wel een handelsknooppunt geworden. Maar de natuur volgt haar eigen wetten. Enkel waar de ligging het mogelijk maakt, kunnen steden het talent en de welvaart blijven aantrekken om te groeien. En de Scheldebocht is daar een uitgelezen voorbeeld van. Daardoor lijkt het alsof Antwerpen het altijd al in zich had om een wereldstad te zijn. De waarheid is echter dat de Schelde zich pas vanaf de eerste eeuwen van onze jaartelling volop begon te ontwikkelen.

Tot achtduizend jaar geleden liep de Schelde samen met de Maas, de Rijn en de Theems uit in het Kanaal. De rivieren ontmoetten elkaar in het Doggerland, dat het Europese vasteland met Engeland verbond. Maar de klimaatverandering zorgde voor een stijgende zeespiegel. Doggerland verdween onder water. Vanaf dan stroomde de Schelde noordelijk uit in de Maasmond. De voorloper van de Westerschelde, de Honte, was nog een smalle veenrivier. De Schelde zelf was ter hoogte van Antwerpen slechts enkele tientallen meter breed. Getijden waren er nog niet. Het water was zoet. Boven de latere stad lag de Schijndelta, met verschillende takken van het Schijn: Klein Schijn, Schoon Schijn en de Laarse Beek of Vosseschijn.

Op de rechteroever van de Scheldebocht lagen enkele landruggen, die een paar meter boven de waterrijke omgeving uitstaken. Een ervan liep zo'n 30 meter uit in de rivier. De landtong vormde een natuurlijke aanlegplaats: de Werf. Ze strekte zich uit tot aan het gebied dat later de Grote Markt zou worden. Ten zuiden van de Werf liepen er nog

zandheuveltjes langs de Hoogstraat en Kloosterstraat naar het Kiel. Naar het westen liep een zandrug langs Kipdorp. Daaronder lag een laaggebied dat bekend zou worden als Meer, de huidige Meir. Het samenspel van die landruggen en lagere gronden zou zich later uitstekend lenen voor het uitbouwen van de ruïen, vlieten en andere waterwegen waar Antwerpen tot de negentiende eeuw zo bekend voor was. Vandaag zijn ze echter verdwenen, want tegen het einde van die eeuw waren ze grotendeels overwelfd. Ook de landtong van de Werf sneuvelde toen door het rechtekken van de Scheldekaaien.

In het begin van onze jaarrekening lag dat echter nog ver in de toekomst. Niets deed toen uitschijnen dat de Schelde zou uitgroeien tot een belangrijke waterweg en een levensader van de welvaart in de Nederlanden. De geschiedschrijvers Mertens en Torfs vatten het in hun *Geschiedenis van Antwerpen* uit 1845 sappig samen: ‘In de eerste eeuwen voor J[ezus] C[hristus] lag nagenoeg onze geheele landstreek woest en onbebouwd. Niet veel beter zag het er uit aen de waterkan-ten: ten gevolge der dikke rietbosschen, welke de stroomen allerwege bezoomden, was het schier onmogelyk derzelver oevers te naderen zonder eerst een goed eind weegs poelen en moerassen door te waden.’

De heren stelden het wel heel desolaat voor, want de landruggen in het Antwerpse hadden wel iets te bieden. Hun grond was vruchtbaar. De hellingen waren geschikt om vee op te laten grazen. De Schelde en verschillende stroompjes waren rijk aan vis. De eerste Antwerpenaren waren dus boeren en vissers. In 2015 vonden archeologen tijdens opgravingen in de Handelsbeurs twee urnen, van een volwassen man en vrouw, uit de late bronstijd.¹⁰ De bewoning was wellicht erg verspreid. Ze had zeker niet het karakter van een echte nederzetting.

In het begin van onze jaartelling lag Antwerpen op de kruising van een uitgestrekt moerassig gebied, gekenmerkt door een wirwar van kleine waterwegen, met de Kempische zandvlakte. Niet bijster aantrekkelijk voor de Romeinen, wiens hoofdwegen in een wijde bocht rond de stad liepen. De Romeinen gebruikten de Schelde wel

¹⁰ Rond duizend tot achthonderd jaar voor onze jaartelling.

voor de bevoorrading van hun noordelijke grens langs de Rijn. Maar dat was enkel mogelijk als het waterpeil hoog was, bijvoorbeeld na hevige regenval, en door ondiepe schuiten te gebruiken die geen zware ladingen aankonden. Antwerpen kon dus niet uitgroeien tot een belangrijke haven omdat de Schelde zich er eenvoudigweg niet toe leende. Daar kwam verandering in. Door de stijgende zeespiegel bereikte de getijdenwerking Antwerpen wellicht in de vijfde of zesde eeuw. De eerste bewijzen van een groeiende nederzetting doken niet lang daarna op.

Tussen de elfde en de zestiende eeuw ontwikkelde de Honte zich van een veenriviertje, een zijrivier van de Schelde, tot een heuse zee-arm. De Westerschelde ontstond. Daardoor zou Antwerpen steeds gemakkelijker bereikbaar worden vanuit de Noordzee en het Kanaal. De Oosterschelde bleef wellicht tot in de zestiende eeuw de hoofdas, zeker voor goederen uit het noorden. Maar de mogelijkheden van de Westerscheldevaart zorgden voor het toenemen van de zeehandel. Het vervoer over zee en over rivieren was vele malen goedkoper dan vervoer over land. Antwerpen werd een wereldhaven en een logistiek knooppunt. De Spaanse schrijver Juan Cristóbal Calvete de Estrella schreef in 1549: *‘Es muy grande la multitud de barcas, navíos, hulcas y naos gruesas que vienen por aquel río Escalde, de todas las partes de la cristiandad, y salen cargadas de mercaderías, con la gran comodidad que tienen, así por ser el río tan caudaloso y navegable, como por la creciente y menguante del Océano.’*¹¹

Er waren uiteraard andere steden die daar mee van zouden genieten. Zeker in Zeeland, met Middelburg of Vlissingen als nieuwe havens. Doordat ze meer in het binnenland lagen, hadden ze een voordeel op een kusthaven zoals Sluis. Maar de Zeeuwse havens waren geen echte concurrentie voor Antwerpen, dat naast een grote zee-

¹¹ ‘Langs de Schelde komt een massa boten, schepen, hulken en brede neffen uit alle delen van de Christenheid, die beladen met koopwaar vertrekken. Ze kunnen dat met alle gemak omdat de rivier zo machtig en bevaarbaar is door het toenemen en afnemen van de oceaan.’ Een hulk en een nef waren grote zeilschepen uit die tijd. Het gemak van het toenemen en afnemen duidt op de getijdenwerking.

haven diep in het binnenland ook uitstekende verbindingen over land bood. Antwerpen leende zich er als geen andere stad in de zestiende eeuw toe om de logistieke hub van West-Europa te worden. Maar eerst moest Antwerpen zich nog ontwikkelen tot een volwaardige stad. De Scheldebocht groeide langzaam uit tot een interessante plek voor een handelsnederzetting. Het duurde niet lang na het wegtrekken van de laatste Romeinse legionairs vooraleer er zich nieuwe machthebbers aandienen.

**DE
GEBOORTE
VAN EEN
STAD**

*‘Onze stad heeft hare aloude privilegiën en
vryheden niet by geweld en oproer verkregen;
maer heeft dezelve te danken aen de welwillend-
heid onze eerste Hertogen, die zich jegens onze
voorvaderen erkentelyk willende toonen,
wegens het leenen van geld, het toestaen van
beden, en de ondersteuning in den oorlog.’*

Uit de *Geschiedenis van Antwerpen* van Frans Hendrik Mertens
en Karel Lodewijk Torfs uit 1846

Antwerpen krijgt een naam

Na de val van het West-Romeinse Rijk heersten de Germaanse Franken in onze streken. Onder koning Clovis reikte hun invloedssfeer tot het noorden van Nederland. Maar langs de kust konden de Friezen een eigen koninkrijk uitbouwen dat tot aan de Scheldebocht liep. Antwerpen kwam zo op een breuklijn te liggen tussen verschillende invloedssferen. Misschien was Antwerpen zelfs letterlijk gesplitst tussen Friezen en Franken, die elk een eigen nederzetting op een andere zandrug uitbouwden. De Friezen zouden daarbij de landtong van de Werf bezet hebben, en de Franken een zuidelijke heuvelrug, Chane-laus genaamd, nabij de huidige Kloosterstraat. Er bewoog in ieder geval iets. Want in de periode van de Frankische dynastie van de Merovingers, in de loop van de zevende eeuw, dook de naam Antwerpen voor het eerst op. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd een Merovingische munt gevonden in Bath, in Zeeland. Ze was rond 650 geslagen door een zekere Chrodigisil. Op de gouden munt, een zogenaamde *tremissis*, staat duidelijk ‘*Anderpvs*’ te lezen. Een andere vermelding, in een boek van het heiligenleven van Sint-Eligius uit de achtste eeuw, spreekt over ‘*Andouerpenses*’ en ‘*Andouerpis*’. Genoeg bewijs om er zeker van te zijn dat Antwerpen in die periode een nederzetting met een eigen naam was.

Wat betekent ‘Antwerpen’? Rondom de stad hebben veel plaatsen Frankische namen, maar de toponymische verklaring van Antwerpen heeft geleid tot een fel en soms zelfs bits debat tussen germanisten en de aanhangers van een Keltische theorie. Die laatsten herleiden de naam vanuit het Keltisch in het Laatlatijn tot ‘*anduaeripi*’. Antwerpen zou dan verwijzen naar ‘een volk dat op beide oevers woont’. Alleen werd er in onze streken al lang geen Keltisch meer gesproken toen de eerste verwijzingen naar Antwerpen opdoken. De Germaanse verklaring duidt op een samenstelling van ‘*anda*’ en ‘*werpum*’: ‘tegenover

het aangeworpen land', of 'het land dat door mensen aangeworpen is tegen iets anders'.

'*Andawerpum*' kan in de eerste betekenis de plaats van de Werf aanduiden, die zich tegenover de binnenbocht van de Schelde bevond waar de stroming land tegenaan wierp. Of het verwijst naar een door mensen aangelegde omwalling. Dan zou de naam kunnen teruggaan op een aarden muur die de Frankische bewoners hadden opgeworpen om zich te beschermen tegen de Friezen. De Germaanse naamsverklaring is in ieder geval de meest aanvaarde, de Keltische dan weer een die tot de verbeelding spreekt. Want de beide oevers bewonen, dat was lange tijd een droom voor de Antwerpenaren. Tot in 1923 Linkeroever uiteindelijk bij de stad aangehecht werd. Hoe dan ook komt Antwerpen niet van 'handwerpen'. De prachtige Brabosage ten spijt.

Terug naar de jonge nederzetting die zich in de zevende eeuw vormde. Het aantal inwoners groeide in Antwerpen tijdens de Merovingische tijd. De ligging aan de Scheldebocht was voor de overheersers politiek interessant, op een breuklijn tussen verschillende invloeden. En de komst van het christendom bracht gebouwen en nieuwe structuren. De Kerk wilde maar wat graag haar invloed laten gelden. Daarom reisden er in de loop van de zevende en achtste eeuw enkele (latere) heiligen af naar het Scheldegebied, in de hoop er het christelijke geloof te verspreiden. De eerste van hen was kersvers bisschop Eligius van Noyon en Doornik, die in 641-645 onze streken bezocht. Zonder al te veel succes. Niet veel later streek missionaris-bisschop Amandus neer. Hij en zijn volgelingen zouden de eerste Antwerpse kerk bouwen. Op de zuidelijke landrug Chanelaus verscheen de Sint Petrus en Paulus.¹² Het bewijs daarvoor komt uit een twaalfde-eeuws geschrift uit de abdij van Echternach. Daarin staat beschreven hoe de rijke Frankische edelman Rauchingus en zijn vrouw Bebelina de kerk en haar bezittingen omstreeks 726 schonken aan nog een andere heilige, Willibrordus. Halfweg de achtste eeuw stond er dus een ne-

¹² Later ontstond daar de Sint-Michielsabdij.

derzetting met een eigen kerk op Chanaus. Die kreeg alle ruimte om zich te ontwikkelen, want de Merovingische hofmeier Karel Martel maakte in 734 komaf met de dreiging van de Friezen. Ze verdwenen voorgoed uit de Scheldebocht.

Maar er waren andere kapers op de kust. In 836 voeren Deense Vikingen de Schelde op. Ze plunderden verschillende nederzettingen. Er is geen archeologisch bewijs dat ze in Antwerpen vernielingen aanrichtten, maar de kerk van Sint Petrus en Paulus op Chanaus verdween wel. Ze maakte plaats voor de latere Sint-Michielskerk. Het zwaartepunt van de bewoonde kern ontwikkelde zich op de landtong van de Werf, een kilometer noordwaarts. In de loop van de negende eeuw verscheen hier een nederzetting met een houten palissade in de vorm van een halve maan. Die moest bescherming bieden tegen de Vikingen. Maar het zou ook kunnen dat ze net door hen werd gebouwd. Archeologisch onderzoek in het Duitse Hedeby en het Engelse Ipswich wijzen immers op een gelijkaardige Vikinginvloed. Lagen er ooit drakars aangemeerd voor het huidige Steenplein?

In 843, enkele jaren na de eerste Vikinginval, troffen drie kleinzonen van keizer Karel de Grote een regeling om het grote Frankische rijk onder hen te verdelen. Antwerpen, dat toebedeeld werd aan het middenrijk Lotharingen, kwam pal aan de grens met het latere Franse koninkrijk te liggen. De nederzetting lag in de *pagus*, de gouw, van Rijen.¹³ De naam verwijst naar het rietrijke en vruchtbare gebied in het westen van de huidige provincie Antwerpen. De *pagus* van Rijen werd samen met grote delen van Lotharingen al na een halve eeuw opgenomen in het Oost-Frankische of Duitse rijk. De Schelde werd een grens tussen de Franse en Duitse vorstendommen. Antwerpen werd een grensnederzetting met militair potentieel. De Vikingen werden in 891 verslagen bij Leuven en verdwenen uit onze streken.

De houten palissade in Antwerpen werd tegen het einde van de negende eeuw versterkt met een dikke aarden wal van wel 4 meter hoog, en een gracht. Antwerpen won ook economisch aan belang.

¹³ Ten tijde van Karel de Grote waren er maar liefst 350 van die gouwen.

Omstreeks 900 was Antwerpen een handelsnederzetting met een vroegstedelijk karakter, bestaande uit dicht opeengepakte houten huizen. Er woonden kooplui, ambachtslui, vissers en schippers. Rondom de kern vormden zich enkele landbouwgehuchten. Archeologische vondsten wijzen op handelsrelaties met Engeland en Scandinavië. De weg om uit te groeien tot een volwaardige stad was nog lang: het zou nog meer dan driehonderd jaar duren vooraleer Antwerpen echt stadsrechten kreeg, maar alle troeven waren al voorhanden.

De Antwerpse Burcht

Op het einde van de tiende eeuw verstedigden de Rooms-Duitse keizers hun grens met het West-Frankenrijk. Langs de Schelde, die de scheiding vormde met het West-Frankische graafschap Vlaanderen, stichtten ze drie markgraafschappen: Valenciennes, Ename en Antwerpen.¹⁴ Deze leengebieden hadden een militaire functie. Ze moesten worden uitgebouwd tot een verdedigingslinie om een mogelijke dreiging vanuit de overkant van de stroom af te slaan. In Antwerpen liet de nieuwe rol als vestingstad zich meteen voelen. Rond het jaar 1000 werd de aarden omwalling rond het Werfgebied verstedigd. De eerste stenen versterking dateert wellicht uit de eerste helft van de elfde eeuw. De Antwerpse Burcht was geboren. Het duurde ook niet lang vooraleer die verdedigingswerken hun nut bewezen, want al in 1055 werd de Burcht belegerd. Het leger van graaf Boudewijn v van Vlaanderen stond voor de poorten. Maar de Vlamingen vingen bot en de Vlaamse graaf slaagde er niet in Antwerpen te veroveren. De Burcht hield stand.

Tijdens de belegering werden wel huizen buiten de omwalling vernield. Al na een halve eeuw was de Antwerpse Burcht te klein geworden. Om de stijgende bevolking beter te beschermen, legde markgraaf Godfried met de Bult daarom rond 1070 een watersingel aan met ver-

¹⁴ Het jaar 980 wordt hierbij vermeld, maar kan niet sluitend worden aangetoond.

schillende bruggen langs de Suikerrui, de Kaasrui, de Minderbroedersrui en de Sint-Paulusstraat. De zogenaamde ruienstad ontstond. De latere Grote Markt maakte voortaan deel uit van de nederzetting, maar de versterkte Burcht bleef er wel het kloppende hart van. De Burcht gaf toegang tot de Werf en de haven. Bovendien hadden de markgraven er allerlei voorzieningen, zoals een tolhuis, een plaats om munten te slaan en uiteraard een verblijfplaats voor zichzelf. Dat gebouw lieten ze in de vorm van een rechthoekige zaal optrekken tegen de muren van de Burcht, nabij een poort. Rond 1200 vergroei- den de gebouwen met elkaar. Ze vormden het Steen, dat het centrum van de vorstelijke macht in de stad werd.

In de dertiende eeuw verbleven er in het Steen belangrijke gasten, zoals de Hollandse graaf Willem II. Het Steen was dus nooit een kasteel, hoewel het hedendaagse uitzicht dat enigszins doet vermoeden. Het was wel een belangrijk poortgebouw van de Antwerpse Burcht en het optrekje van de markgraven in de stad. Echt comfortabel was het wellicht niet, gezien de vorsten al gauw gebruikmaakten van grotere en meer luxueuze verblijfplaatsen elders in de stad. Aan het begin van de veertiende eeuw begon het Steen dienst te doen als gevangenis, een functie die het tot 1823 zou houden. Bij het rechtekken van de kaaien op het einde van de negentiende eeuw zou het Steen als enige gebouw van de Antwerpse Burcht de afbraakwerken overleven, weliswaar in de vorm van een grondige en niet-historische reconstructie.

De Antwerpse Burcht was de thuishaven van de markgraaf, maar er was nog een belangrijke speler in de nederzetting: de Kerk. Beide machtspolen beconcurrerden elkaar voor invloed en inkomsten. De markgraven begrepen het belang van een sterke Kerk maar al te goed. Ze leunden op de Kerk voor hun administratie. In Antwerpen waren er rond 1100 verscheidene religieuze gebouwen. In de Burcht was er de Sint-Walburgiskapel. Die werd vernoemd naar een heilige uit de achtste eeuw, Walburga. Zij had Antwerpen ooit bezocht en was de patrones van de schippers. Een belangrijke heilige dus voor de Antwerpenaren. Buiten de watersingel bevond zich een andere kapel,

gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. Ten zuiden van Antwerpen bevond zich een derde gebedshuis, de Sint-Michielskerk, op de landrug Chanclaus.

De Sint-Michielskerk was lange tijd de enige parochiekerk. Antwerpenaren moesten zich dus altijd naar daar verplaatsen voor dopen, huwelijken of begrafenissen. Erg praktisch was dat niet. Het verzeerde de kanunniken van de Sint-Michielskerk wel van goede inkomsten. Dat zorgde voor wrevel met de geloofsdienaren van de twee kapellen. De relaties geraakten verzuurd. Door het ongenoegen binnen religieuze kringen stond het aanzien van de Kerk in Antwerpen op een laag pitje. Toen omstreeks 1115 een volksmennende prediker met de naam Tanchelm opdook, die de Antwerpse geestelijken verweet niet genoeg in te zitten met het gewone volk, gingen deze ketterse gedachten er als zoete koek in.

Wellicht werd Tanchelm niet lang daarna door een priester vermoord. Er zat dus een serieuze kink in de kabel in de Antwerpse geloofsgemeenschap. Dat besepte de toenmalige markgraaf Godfried met de Baard, de graaf van Leuven, ten volle. Met de steun van de bisschop van Kamerijk dwong hij de twaalf kanunniken van de Sint-Michielskerk om een klooster te stichten.¹⁵ Maar daar hadden de meesten onder hen geen zin in. Ze konden tot dan namelijk hun eigen gang gaan en voelden er weinig voor om als kloosterlingen door het leven te gaan. Acht van hen weigerden en verhuisden in 1124 naar de Onze-Lieve-Vrouwekapel, die ze vanaf de jaren 1130 vergrootten tot een romaanse kerk. De vier overgebleven kanunniken kregen hoog bezoek van de heilige Norbertus. Hij stelde orde op zaken en gaf het viertal een kloosterregel. De Kerk in Antwerpen was klaar voor de toekomst. De Onze-Lieve-Vrouwekerk werd de enige parochiekerk van Antwerpen. Dat monopolie zou ze tot 1477 behouden. De kanunniken van

¹⁵ Antwerpen maakte van oudsher deel uit van het bisdom Kamerijk. De grenzen daarvan liepen ongeveer gelijkmet het voormalige stamgebied van de Nerviërs. Kamerijk was uiteraard erg ver weg, in Noord-Frankrijk. De Antwerpse notabelen vonden het best comfortabel dat de bisschop hen niet op de vingers keek. Bij de oprichting van het bisdom Antwerpen in 1559 zou de stad zich dan ook hartgrondig verzetten tegen de intrede van een eigen bisschop.

de Onze-Lieve-Vrouwekerk zouden de religieuze teugels in Antwerpen strak in handen houden.

Maar de monniken in de Sint-Michielsabdij werden beloond voor het afleggen van hun geloften. Al na enkele jaren stichtten ze nieuwe kloosters in Tongerlo (1130) en Averbode (1134). De Sint-Michiels groeide verder uit tot een van de machtigste abdijen in Europa. Ze bouwde dankzij talloze schenkingen een indrukwekkend patrimonium uit.¹⁶ In de abdij bevond zich ook het Prinsenhof, een luxueus onderkomen dat de favoriete verblijfplaats werd voor de groten der aarde. Onder meer keizer Karel, Willem van Oranje, Peter de Grote en Lodewijk xv zouden er de nacht doorbrengen. Maar op het einde van de achttiende eeuw werd de macht van de abdij gebroken door de Franse revolutionairen die Antwerpen bezetten. In 1796 werden de monniken uit de abdij gegooid. Onder Napoleon maakten de rijke gebouwen plaats voor een marinewerf. In 1830 werden de laatste overblijfselen aan flarden geschoten tijdens een bombardement door Nederlandse troepen. Onder de zuidelijke Scheldekaaien bevinden zich vandaag enkel nog de resten van deze ooit zo toonaangevende abdij, die op de landrug lag waar wellicht het eerste Antwerpen ontstond. De namen Sint-Michielskaai en Kloosterstraat verwijzen er nog naar.¹⁷

Bij het ontstaan van de Antwerpse Burcht aan de noordelijke landrug van de Werf kregen de Antwerpenaren van hun markgraaf bepaalde rechten. Die waren vooral financieel. Ze moesten namelijk mee instaan voor het onderhoud van de omwalling en de verdediging van hun nederzetting. Dat kostte uiteraard een hoop geld. Dus gaf de markgraaf hen een aantal vrijheden. De Antwerpenaren hoefden geen tol te betalen voor de Scheldevaart. Ze mochten ook markten houden. En ze kregen het stapelrecht op zout, vis en haver. Dat betekende dat

¹⁶ Een van de gronden in het bezit van de abdij was het buitenverblijf van de abten in het zuiden van de stad. Dat grondgebied stond bekend als 'Beerschot'.

¹⁷ Ook de Sint-Michielsstraat herinnert er nog aan. De Arsenaalstraat en Verbrande Entrepotstraat verwijzen naar de latere militaire en economische functie van de abdijsite tijdens de Franse en Nederlandse periode.

handelaars en vissers die goederen eerst in Antwerpen moest aanbieden. Zeker het stapelrecht op zout was lucratief, want zout werd in enorme hoeveelheden gebruikt als bewaarmiddel. Stadslucht maakte vrij. Maar maakte ook rijk.

Aan het begin van de dertiende eeuw was het markgraafschap Antwerpen in handen van de Brabantse hertog Hendrik I. Onder zijn bewind breidde de oude kern van de Burcht en de ruienstad uit. Tussen 1206 en 1216 werd heel het gebied rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk opgenomen in de nederzetting. Een nieuwe watergordel liep langs de Sint-Jansvliet, de Steenhouwersvest, de Lombardenvest en de Sint-Katelijnevest. Er kwamen verschillende poorten en bruggen die verwezen naar de straten in de buurt: Sint-Jan, Kammer, Meir, Katelijne, Wijngaard en de Koepoort. Antwerpen kreeg stilaan echt vorm. Politiek, religieus en economisch werd de nederzetting volwassen. Dat had ook de hertog door.

Een krabbel van de hertog

In 1221 was hertog Hendrik I halverwege de vijftig. Hij had een rijke carrière achter de rug. Al tijdens zijn tienerjaren schonk zijn vader Godfried III van Leuven hem het graafschap Brussel om de knepen van het bestuursvak te leren. Als prille twintiger vocht hij in het Heilige Land, tot zijn vader in 1190 stierf en Hendrik zijn positie in het grote Rooms-Duitse keizerrijk moest verdedigen. Hij droomde ervan hertog van heel Lotharingen te worden, maar dat grote gebied was al tweehonderd jaar opgedeeld in verschillende vorstendommen. Aan ambitie ontbrak het de strijdlustige Hendrik niet. Hij nam gretig deel aan allerlei hofintriges en vocht oorlog na oorlog uit. Heel veel leverde hem dat niet op. Lotharingen verenigen bleek een onbegonnen werk. Hij bleef zichzelf wel graag 'hertog van Lotharingen' noemen, net als zijn opvolgers, maar in de praktijk beperkte zijn domein zich tot Brabant. En dus Antwerpen, waarvan Hendrik ook de markgraaf was. In februari 1221 verbleef Hendrik in de Scheldestad.

De hertog was in goed gezelschap. Zijn zoon, de latere hertog Hendrik II, was erbij. Net als zijn dochter Maria en zijn kersverse schoonzoon, graaf Willem I van Holland.¹⁸ De Antwerpenaren waren uiteraard verheugd door het bezoek van hun leenheer, maar lieten de kans niet onbenut om hem enkele verzuchtingen over te maken. De groeiende nederzetting rond de Antwerpse Burcht bracht welvaart mee. En de rijkste Antwerpenaren wilden graag meer rechtszekerheid voor hun investeringen. Ze legden Hendrik een charter voor, een fraaie perkamenttekst. Daarin stond dat enkel de Antwerpse schepenbank zich voortaan mocht uitspreken over onroerende goederen van Antwerpenaren, zelfs als die buiten Antwerpen lagen. Een ander heikel punt ging over schulden. De notabelen wilden dat niet-Antwerpenaren alle voorrechten zouden verliezen als ze hun schulden aan Antwerpenaren niet betaalden. Dat moest Antwerpse handelaars beter beschermen. Hendrik zag er geen graten in, en op 28 februari bezegelde hij het charter.¹⁹ Het was het eerst bekende charter dat Antwerpen stadsrechten verleende.

Nog geen maand later stonden de Antwerpenaren opnieuw voor zijn deur. Althans, voor die van zijn zoon, want hertog Hendrik zelf was allicht al vertrokken. De notabelen waren een kleinigheid vergeeten. Door alle bekommernissen over de juridische voordelen voor hun eigendommen en geldbeurs, hadden ze de hertog geen zekerheid gevraagd over een ouder, mondeling privilege. Van oudsher hadden de Antwerpenaren het recht bedongen om – buiten bepaalde accijnzen

¹⁸ Maria was eerder getrouwd met de Rooms-Duitse keizer Otto IV tot zijn overlijden in 1218. In 1220 hertrouwde ze met Willem.

¹⁹ Het was lang onzeker op welke dag het charter werd bekrachtigd. De Latijnse tekst geeft als datum '*Anno Domini MCCXX (1220) dominica pma Quadragesime*'. In Brabant werd tot een eind in de zestiende eeuw de Paaskalender gebruikt, waarbij nieuwjaar niet op 1 januari maar op Pasen viel. *Quadragesima* was de naam voor de start van de vastenperiode, Aswoensdag dus. Die viel in dat jaar op 24 februari. Het jaar is dus met zekerheid niet 1220 maar 1221. Het charter spreekt dan van *dominica*, zondag. De verwarring lag vroeger bij de afkorting '*pma*'. Die zou *proxima*, het dichtst bij, of *prima*, de eerstvolgende kunnen betekenen. Dan blijft zondag 21 of 28 februari over. De afkorting wordt echter bijna zeker gebruikt voor *prima*. Antwerpen kreeg zijn eerste stadscharter dus op 28/2/1221.

en vergoedingen voor het gebruik van de hertogelijke diensten – geen bijzondere belastingen aan hun leenheer te moeten betalen. Alleen in bepaalde gevallen moesten ze een inzameling doen, zoals voor een kruistocht, een verblijf aan het hof van de Rooms-Duitse keizer of een huwelijk van hemzelf of zijn kinderen. En het toeval wilde dat er de laatste jaren nogal wat huwelijken waren geweest. Hendrik zelf was in 1213 hertrouwd. Zijn kinderen trouwden in 1206 (Margaretha), nog eens 1206 (Adelheid), 1212 (Machteld), 1214 (Maria), 1215 (opvolger Hendrik) en 1220 (opnieuw Maria). Voor elk huwelijksfeest moesten de Antwerpenaren een aardige duit ophoesten. Dat waren ze verplicht volgens de traditie.

Maar wat als hun hertog een nieuwe gelegenheid zou vinden om een belasting te heffen? Dan zouden ze een excuus moeten vinden om eronderuit te muizen. De beste garantie om niet te moeten betalen, was door de mondelinge afspraak op perkament te zetten. In maart 1221 bezegelde zoon Hendrik dus een kort charter waarin hij stelde dat hij de *'antiquam libertatem'*, het oude privilege, zou respecteren en geen nieuwe bijzondere belastingen zou heffen. Hij legde ook het bedrag vast voor de gelegenheden waarvoor er wel in de Antwerpse geldbuidel moest worden getast: 100 Leuvense pond. In een dikke maand tijd hadden de Antwerpenaren twee privileges op zak. Waarom gunde de hertog hen dat?

Hendrik I en zijn voorgangers hadden veel zorgen aan hun hoofd. Ze waren hoge edellieden. Ze speelden politiek op topniveau in het enorm versnipperde Rooms-Duitse keizerrijk. Ze hadden dus geen tijd om zich intensief met Antwerpen bezig te houden. Bovendien zagen ze de voordelen van sterke steden die hun eigen boontjes konden doppen. Al sinds Godfried I van Leuven, die in 1106 Antwerpen in zijn bezit kreeg, begonnen hertogen privileges en vrijheden toe te kennen aan de Antwerpenaren om economische groei te bevorderen en hun steun in tijden van nood te garanderen. Daar konden de hertogen alleen de vruchten van plukken.

Uiteraard wensten de hertogen wel een vinger in de pap te houden. Ze bleven tenslotte de leenheer van alle Antwerpenaren. Maar als die

Antwerpenaren zelf hun zaken in alle rust regelden, de hertogelijke kas ondertussen spijsden, en hen trouw beloofden in moeilijke tijden, hadden de hertogen er alle baat bij om de Antwerpenaren hun eigen gang te laten gaan. En dus verleenden ze van tijd tot tijd nieuwe rechten aan hun sterkste nederzettingen. Tot die grotendeels hun eigen bestuur in handen kregen en een volwaardige stad werden. In Antwerpen was dat proces al lang begonnen voor er sprake was van perkamenten stadsrechten. In 1194 had Hendrik I bijvoorbeeld al gevraagd of de Antwerpenaren hun zegel aan een vredesverdrag wilden hechten om er meer gewicht aan te geven. En toen Herentals in 1209 stadsrechten kreeg, verwees de hertog naar Antwerpse privileges.

De twee charters van februari en maart 1221 zijn de oudste bewijzen dat Antwerpen stadsrechten kreeg. In 2021 vierde Antwerpen dan ook achthonderd jaar stadsrechten. Maar zoals de inhoud van de twee charters bewijst, waren dat geen plechtige en lange oplijstingen van alle rechten en privileges die de Antwerpenaren op een bepaald moment ontvingen.²⁰ De twee charters van 1221 waren ook erg verschillend. Dat de Antwerpse schepenbank meer mogelijkheden kreeg om economische belangen te beschermen, toont hoe de stad op zoek was naar bijkomende wettelijke slagkracht. Het charter over de belastingen geeft daarentegen aan dat de Antwerpenaren ook de rechten van de hertog wilden beperken. De wisselwerking tussen het uitbreiden van de stedelijke macht en het intomen van de vorstelijke rechten zou Antwerpen net als alle andere grote steden eeuwenlang bezighouden. Tot op vandaag.

²⁰ Op een uitgebreid charter met alle stadsrechten zou Antwerpen moeten wachten tot 21 februari 1291, toen hertog Jan I van Brabant de privileges van een hele resem steden bundelde om zijn administratie te vereenvoudigen. En wellicht ook om onduidelijkheden en discussie te vermijden.

ELLEBOGEN- WERK

'Esta es, la feria que aquí se faze, la mejor que en el mundo todo ay. Aquí es la más fermosa cosa de ver del mundo, é la mayor riqueza, é el mayor enjoyamiento. Sin dubda, quien quisiese ver el mundo junto, ó la mayor parte dél en un lugar ayuntado, aquí se podría ver.'

'De jaarmarkt die hier wordt gehouden, is de beste ter wereld. Hier zijn de meest indruwekkende zaken ter wereld te zien, de grootste rijkdom, de grootste kostbaarheden. Zonder twijfel: wie de hele wereld wil zien, of het grootste deel ervan verzameld op één plek, kan ze hier aanschouwen.'

De Castiliaanse handelsreiziger Pero Tafur
over de Antwerpse jaarmarkt in 1438

De vete met Mechelen

In de loop van de dertiende eeuw kreeg Antwerpen in talloze plechtige charters geschreven stadsrechten. Daarin werden verschillende privileges aan de stedelingen verleend. Maar sommige privileges waren zo oud, zo gekend en zo duidelijk dat niemand er nog maar aan dacht ze neer te schrijven. Een ervan was het stapelrecht op vis, haver en zout. Wie over de Schelde voer met die goederen, moest ze eerst in Antwerpen te koop aanbieden. Het stapelrecht was van cruciaal belang voor de Antwerpse welvaart. De jonge stad keek met argusogen naar de voorname positie van Leuven en Brussel. De wortels van de Brabantse hertogen lagen in die steden. Antwerpen was een markgraafschap en dus een buitenbeentje. Dat klonk misschien mooi, maar het betekende ook dat de stad nooit het politieke hart van Brabant zou worden. Als Antwerpen aan belang wilde winnen, moest de stad het dus economisch waarmaken. Daarom moest ze elke bedreiging voor haar welvaart de kop indrukken. En er waren wel degelijk kapers op de kust, niet in Brabant zelf, maar uit een kleine, eigenzinnige stad aan de Dijle: Mechelen.

Mechelen was geen Brabantse stad. Van oudsher was ze in het bezit van de bisschoppen van Luik. Maar Luik was ver weg. Brabant lag ertussen. Van Luik kregen de Mechelaars daarom knarsetandend maar noodgedwongen grote vrijheid. De Brabantse hertogen hadden van hun kant wel interesse om de Dijlestad in te lijven en hun gebied zo te versterken. Mechelen lag nabij de belangrijke knooppunten van de Schelde en de Rupel, de Zenne en de Dijle. De stad kon zo alle handel over water tussen Antwerpen, Leuven en Brussel controleren. Reden genoeg voor de Brabanders om Mechelen aan hun kant te willen. Maar ook de graven van Vlaanderen lieten hun oog op de Dijlestad vallen. Een Mechelen in Vlaamse handen zou namelijk een buffer aan de overkant van de Schelde vormen tegen Brabant. In Mechelen zelf

hadden ze wel oren naar al die belangstelling. De Mechelaars lieten zich graag het hof maken.

In 1233 kregen de Antwerpenaren een verzoek van de zoon van hun hertog en markgraaf Hendrik I. De jongere Hendrik wilde dat de Scheldestad een jaar lang vrije doorvaart zou verlenen aan Mechelse schippers. Hij verzekerde hen dat het geenszins betekende dat hun stapelrecht niet meer zou gelden. Antwerpen liet begaan. Maar vijf jaar later sloot diezelfde Hendrik, die zijn overleden vader in 1235 was opgevolgd, een overeenkomst met de heer van Mechelen. Voortaan werden alle Mechelse vissers zonder meer vrijgesteld van het Antwerpse stapelrecht. De Antwerpenaren werden gesust met de belofte dat het stapelrecht nog wel van kracht bleef voor de rest van Brabant. En het verdrag gold ook enkel voor vis. De lucratieve zouthandel bleef in Antwerpse handen. Aan de Scheldebocht werd gemord, maar ze legden zich erbij neer.

In 1259 sleutelde de Antwerpse leenheer, ondertussen Hendrik III, opnieuw aan het stapelrecht. Luik zat in geldnood en de Brabantse hertog zag zijn kans schoon om Mechelen van de bisschop over te nemen. Hij deed de Mechelaars een aantrekkelijk aanbod. Ze zouden het zoutrecht krijgen. Dat was voor de Antwerpenaren een stap te ver. Zout was niet alleen van levensbelang, het vulde ook de stadskas. Ze vroegen en kregen de steun van talloze andere Brabantse steden, zoals Brussel, Leuven, Lier, Aarschot en Turnhout. De hertog beseftte dat hij het te ver had gedreven. In 1260 schroefde hij zijn beslissing terug. Mechelen bleef in Luikse handen. De plooiën werden gladgestreken, maar het hevige protest van de Antwerpenaren, en vooral dat ze andere steden opriepen om tegen de wil van de hertog in te gaan, bleef sudderen.

Toen de Luikse bisschop in 1300 besloot om Mechelen aan Brabant te verpanden om zijn financiële put te vullen, twijfelde hertog Jan II er niet aan om de Dijlestad opnieuw een mooi welkomstcadeau te geven. Op 13 december 1301 vaardigde hij een keure uit om Mechelen het stapelrecht op vis, zout én haver te geven. Het was een slag in het gezicht van Antwerpen, maar aan de Scheldebocht besloten ze te

wachten. In 1303 zagen de Antwerpenaren hun kans, toen Mechelen in conflict geraakte met de hertog. De Antwerpenaren stuurden een vloot naar de Rupel. De Mechelaars verdedigden zich met hun eigen oorlogsschepen, maar moesten het onderspit delven. Een aantal van hen werd gevangengezet in het Steen. Hun trouw aan de hertog leverde de Antwerpenaren niets op, want Jan II sloot al gauw vrede met de Dijlestad. Het duurde echter niet lang vooraleer Mechelen weer van leenheer wisselde: in 1306 nam de Luikse bisschop de stad weer over van de Brabanders. Antwerpen vroeg daarop aan de Rooms-Duitse keizer Hendrik VII om het stapelrecht te erkennen. Met succes, want de keizer verleende de Antwerpenaren op 29 oktober 1309 hun aloude rechten. Maar in de praktijk veranderde er weinig. De Mechelaars erkenden het Antwerpse stapelrecht niet.

En de vaudeville bleef duren. Na een oorlog tussen de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, en de Brabantse hertogin Johanna kwam Antwerpen na de Vrede van Aat in 1357 in Vlaamse handen. De Vlaamse graaf had Antwerpen een jaar eerder gewapenderhand ingenomen. Voor de Schelde stad was dat een economische slag in het gezicht. Het duurde dan ook tot 1361 vooraleer de Antwerpse notabelen het gezag van graaf Lodewijk volledig erkenden. Antwerpen bleef op perkament een leen van Brabant, maar de stad verloor haar nauwe banden met het Brabantse achterland. Ze kon in Vlaanderen ook niet op een warme ontvangst rekenen. Voor de graaf was Antwerpen vooral van strategisch belang. En de Vier Leden van Vlaanderen – die de belangen van Gent, Brugge, de Brugse Vrije en Ieper bij de graven van Vlaanderen behartigden – weigerden de stad in hun midden te verwelkomen. Door de politieke crisis werden zelfs de werken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk tussen 1356 en 1378 stilgelegd.²¹

Ondertussen bleef Mechelen, dat tien jaar eerder in het bezit van de Vlaamse graven was gekomen, ongestoord een eigen koers varen. Lodewijk van Male had de Mechelse aanspraak op het stapelrecht ongemoeid gelaten. De Antwerpenaren besloten in 1374 een juridische

²¹ De bouw van de latere Kathedraal was in 1352 begonnen.

procedure te starten om te proberen hun stapelrecht terug te krijgen. Ze ontvingen de steun van steden als Hasselt en Sint-Truiden. Zelfs de Luikse bisschop, de voormalige leenheer van Mechelen, schaarde zich achter de Antwerpse claim. In 1387 boog de schoonzoon en opvolger van Lodewijk van Male, Filips de Stoute, de hertog van Bourgondië, zich over de zaak. Hij besliste geen definitieve uitspraak te doen, maar een praktische uitweg te zoeken. Antwerpen kreeg als tijdelijke tegemoetkoming een derde van het Mechelse stapelrecht. Daarmee probeerde Filips de brokken te lijmen. De uitkomst liet zich echter raden: geen van beide steden was er tevreden mee.

In 1405 kwam Antwerpen opnieuw in het bezit van de Brabantse hertog, Anton. Dat deed de zaak escaleren, want zo hadden Mechelen en Antwerpen een andere vorst achter zich staan. Dat gaf hen voldoende zelfvertrouwen om openlijk het conflict op te zoeken. In 1410 sloegen Antwerpen en Mechelen elkaars goederen aan. Die strategie had effect, want hun leenheren zagen zich genooddaakt om te reageren. In de zomer van 1412 verbood de Bourgondische hertog en Vlaamse graaf Jan zonder Vrees zijn onderdanen om nog met Antwerpen handel te drijven. Als antwoord daarop dreigde zijn broer, de Brabantse hertog Anton, Mechelen gewapenderhand lam te leggen. De twee broers probeerden op 12 december 1412 het conflict te laten bekoelen. Ze stelden een commissie aan met hun eigen vertegenwoordigers en afgevaardigden uit de twee steden. Maar het wantrouwen was groot.

Op 9 januari 1413 liet hertog Jan zonder Vrees een ketting spannen over de Zenne om de Brabantse handel naar Brussel te blokkeren in het voordeel van Mechelen. De Dijlestad wilde koste wat het kost haar rechten afdwingen. De Mechelaars stuurden ook een delegatie naar de Roomse keizer Sigismund, die hen gelijk gaf en de Dijlestad het stapelrecht toewees. In Brabant kookten de potjes over. Antwerpen en Brussel sloten een pact. Ze begonnen een graanembargo tegen Mechelen. Andere Brabantse steden volgden. Na twee jaar moesten de Mechelaars inbinden. Hun kleine heerlijkheid kon niet terugvallen op een eigen landbouwgebied en had de vrije toevoer van graan nodig

om niet te verhongeren. De ketting verdween en de Dijlestad moest een flinke som ophoesten als schadevergoeding voor de Brabanders. Ondertussen hadden ook de Antwerpenaren een delegatie naar de keizer gestuurd. Ze verwezen naar de beslissing van keizer Hendrik VII uit 1309. Sigismund volgde zijn voorganger en kwam in 1415 op zijn eerdere beslissing terug. Hij wees het stapelrecht volledig toe aan de Scheldestad.

Toen de Bourgondische hertog Filips de Goede in 1430 Vlaanderen en Brabant verenigde, kreeg hij het dossier van het stapelrecht op zijn bord. Het conflict sleepte al bijna twee eeuwen aan. Filips deed ermee wat elke verstandige bestuurder in die situatie zou doen: hij stelde een onderzoekscommissie aan om de kwestie in handen van juristen te geven. Maar aan de Schelde en de Dijle waren ze niet van zin om de zaak enkel aan tafel te bespreken. Om de commissie onder druk te zetten, gedroegen de betrokken steden zich als rebelse pubers. In Mechelen beslisten ze hun ketting opnieuw over de rivier te spannen. Antwerpen en Brussel kondigden dan weer een uitvoerverbod naar Mechelen af. De Mechelaars en Brabanders deden ook elkaars bestuur in de ban. Hun notabelen stonden op een wederzijdse sanctielijst. En ook gewone stedelingen moesten het bekopen. In Antwerpen werden enkele Mechelse handelaars zelfs met geweld aangevallen. Ondertussen maalde de bureaucratische molen verder. Op 12 januari 1433 begon het Groot Stedenproces in Gent. Het draaide uit op een juridische nachtmerrie. Honderden getuigen werden opgeroepen. Niet alleen vanuit de betrokken steden werden stapels documenten aangesleept om hun standpunt te staven, ook andere steden kwamen getuigen over hoe zij het stapelrecht de voorbije eeuwen hadden ervaren.

Antwerpen trok de kaart van de traditie. Het stapelrecht kwam de stad van oudsher toe. Alle Brabantse steden vielen haar daar ook in bij. De Mechelaars wezen dan weer op de talloze keren dat zij van hun leenheer – of het nu de Brabantse hertogen of de graven van Vlaanderen waren – zwart op wit het stapelrecht hadden gekregen. De Antwerpenaren mochten dan wel blijven hameren op hun rechten uit ver vervlogen tijden: de Mechelaars wezen er fijntjes op dat die niet

op perkament stonden. De Dijlestad stelde vol zelfvertrouwen een lange lijst op van schendingen van hun stapelrecht door Antwerpen en Brussel. De Brabanders hadden ook een lastercampagne tegen Mechelen gevoerd. Dat had de reputatie van de stad geschaad, en daar wilden de Mechelaars klinkende munt voor. Het proces verzandde in een patstelling. Op dat moment legden de Antwerpenaren een troefkaart op tafel. Ze haalden het keizerlijke besluit van een eeuw eerder uit 1309 boven, en het tweede uit 1415. Ze verklaarden de commissie onbevoegd. Enkel de Roomse keizer kon zich erover uitspreken. Het legertje juristen dat bij de zaak betrokken was, zag door het bos de bomen niet meer. Toen Filips de Goede 34 jaar later overleed op 15 juni 1467, was er nog steeds geen vonnis geveld.

Niemand van de Bourgondische opvolgers van Filips had veel zin om de zaak te behandelen. Ondertussen begon Antwerpen aan haar Gouden Eeuw, en groeide Mechelen onder de Habsburgers kortstondig uit tot het politieke centrum van de Nederlanden. Keizer Karel, die in 1516 aan de macht kwam, raketde de kwestie wel gedeeltelijk opnieuw op. Op 7 juni 1531 deed hij een uitspraak over het conflict tussen Brussel en Mechelen. De Brusselaars moesten tol betalen als ze langs Mechelen zout naar hun stad wilden voeren. De uitvoer werd vrijgesteld. Dat was misschien juridisch een overwinning voor de Dijlestad, maar de Brusselaars waren eind vijftiende eeuw al begonnen met de bouw van een kanaal dat hun stad rechtstreeks met de Rupel verbond. Daarmee konden ze Mechelen links laten liggen. In 1561 was het kanaal afgewerkt. De Mechelaars hadden hun stapelrecht, maar het bracht hen weinig op. Het dispuut met Antwerpen bleef duren totdat de Oostenrijkse keizer Jozef II op 10 maart 1785 alle stapelrechten in de Nederlanden afschafte. De kwestie waar Mechelen en Antwerpen maar liefst 552 jaar over hadden gebekvecht, verdween met een pennentrek.

Tegen dan lag niemand er nog echt van wakker. De hoogdagen van beide steden lagen al even achter hen. Antwerpen was van het handelscentrum van Europa verworden tot een belangrijke havenstad van de Zuidelijke Nederlanden. Mechelen was van het politieke hart

van de Nederlanden afgedaald tot het niveau van een provinciestad. De negentiende eeuw zou gelukkig betere tijden brengen. De lang aanslepende discussie over het stapelrecht toont aan dat steden tegen elkaar moesten opboksen om vooruit te komen, en niet nalieten om dat met hand en tand te doen. Rechten werden niet zomaar verkregen, stedelingen moesten ze afdwingen. Economisch belangrijke privileges waren broodnodig voor de welvaart en het welzijn van de eigen bevolking. De Antwerpse notabelen waren zich al in de dertiende eeuw erg bewust van de concurrentieslag met andere steden. Maar het Antwerpse succes bestond er niet zozeer in dat ze anderen de loef afstaken. De Antwerpenaren hadden namelijk al heel vroeg door dat geruzie en conflicten niet goed waren voor de *commerce*. De Scheldestad probeerde zoveel mogelijk het tegenovergestelde te doen, en de deuren wagenwijd open te zetten voor iedereen. Die traditie ging zelfs verder terug dan het conflict met Mechelen.

Open for business

Op 10 juli 1225 kreeg Antwerpen van paus Honorius III een bijzonder privilege. De Antwerpenaren waren namelijk op zoek naar vette vis. Letterlijk, want de economie van de jonge stad spitste zich vooral toe op visvangst en scheepvaart. Daardoor waren – voornamelijk mannelijke – Antwerpenaren geregeld lange periodes weg van huis. En dat bracht een lastig probleem mee op het thuisfront. Het komen en gaan van mannen die weken aan een stuk op een schip leefden, zorgde voor bedenkelijke zeden. Overspel en ontucht vielen begrijpelijkerwijze niet echt in de smaak bij de Antwerpse geestelijken. Daar zou de Scheldestad, die later bekend werd door haar vele bordelen, mee blijven worstelen. Maar vooral de ‘ongelukjes’ tussen ongetrouwde koppels staken de ogen uit. Jonge geliefden moesten een huwelijk aankondigen en dan drie weken wachten. Maar het kon gebeuren dat de jongeman in de tussentijd het ruime sop moest kiezen en zijn verloofde bij terugkomst met een bollere buik aantrof.